

'אמר רב חסדא: כתב ליבונאה' — ערש"י ותוס'. והרשב"א (בשו"ת, ח"א תרעד) פרש: כתב רחב, מלשון 'מלבן' ו'לבנה'.

'ככתבם וכלשונם'

'אף על פי שהניחו לו אבותיו לאדם ספר תורה — מצוה לכתוב משלו שנאמר 'ועתה כתבו לכם את השירה' — בכמה מקומות מצינו שהתורה קרויה 'שירה' (ע' נדרים לה: זוהר וילך רפז). הנה קטע מתוך הקדמת ערוך השלחן (לח"מ): **'... וכל מחלוקת התנאים והאמוראים והגאונים והפוסקים באמת, למבין דבר לאשורו, דברי אלקים חיים המה, ולכולם יש פנים בהלכה. ואדרבא, זאת היא תפארת תורתנו הקדושה והטהורה. וכל התורה כולה נקראת 'שירה', ותפארת השיר היא כשהקולות משונים זה מזה, וזהו עיקר הנעימות. ומי שמשוטט בים התלמוד יראה נעימות משונות בכל הקולות המשונות זה מזה.**
 עוד בענין כינוי 'שירה' לתורה, ע' במובא להלן מד:

'אחת שהיא יוצאה ונכנסת עמו... עושה אותה כמין קמיע ותולה בזרועו... — כפי יתרון הדעת והחכמה שבאדם, כן מתגברים לעומתן הדמיונות במוחו ולבו... ומי שכאישי גבורתו להתגבר נגדו, אז כח היצר שלו מתפשט באנשי ביתו ומקורביו, שמכח היצר הרועש בקרבם, נכנסים לו גם כן דמיונות תוהו, וכפי גדלו כך מתגברים אנשי ביתו... ומלך, שכל ישראל עבדיו, וכל מיני יצרים שבכל אחד מיישראל הם מולידים דמיונות בו והוא צריך לחלצם הטוב מהרע, ועל ידי זה נתקנים ממילא אותם האנשים גם כן... ומצוות המלך הם להנצל מיצר הכללי דכללות ישראל, ולכן צריך הספר תורה על לבו (כמו שאמרו בסנהדרין כא: וע' כס"מ רפ"ג מהלכות מלכים). פירוש, על דרך תפלין ומזוזות, שהנחת אותו כתב מועיל להכניס בביתו ובחדרי מוחו ולבבו באמת אותם דברים הכתובים. ומזה הם סגולות הקמיעות שכותבים אותם פסוקים שנאמר שם רפואת וישועת אותו דבר שצריך לו, ונושאה עליו, ומועיל להכניסה באמת בקרבו. [...ושמעתי, כי כל פעולתם וענינם על דרך קציבת העץ דאלישע... ומה שמשנים סדר צרוף האותיות, בפשוט הטעם משום שאסור להתרפאות בדברי תורה, וגם כדי להעלים, כי דרך הנס לבוא בחשאי]...' (מתוך צדקת הצדיק ריט).

דף כב

'זכתב הנשתוו... — בארו המפרשים מדוע כתב המלאך בכתב אשורי — כי אעפ"י שמלאכים מדברים בכל לשון, אבל הכתב אין כותבים אלא אשורית שיש בו קדושה, כי כל אות מרומות בתגין וקוים על שם הוי' ברוך הוא (ע' יערות דבש ח"א יז).

'עושה אותה כמין קמיע ותולה בזרועו... — יש מפרשים, לא תולה ממש אלא דרך משל אמרו, והכוונה שישאנו עמו לכל מקום שהוא שם, כקמיע הזה התלוי בזרועו של אדם ואינו מסיח דעתו ממנו (ע' חדושי הר"ן; לחם משנה מלכים ג, א).

וזה לשון הרש"ש: 'קשה לי הא אסור לתלות ספר תורה אפילו בכיס... ולולי דמסתפינא הייתי אומר דספר תורה שניה לא היתה תורה שלמה אלא מספר מצות בקוצר, וכמו שפרשו קצת (מפרשים) קרא דוכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת דמוזב הר עיבל... ועוד, שקשה הדבר לשמוע שס"ת שלמה דשיעור ארכו והקפו ו' טפחים בגויל (ע' ב"ב יד), ישא המלך בזרועו תמיד. ורש"ל שכתב שהיה בכתובה דקה, כבר כתב עליו הרש"א שאינן אלא דברי נביאות'. (ובחדושי ר' מאיר שמחה מדווינסק החזיק בדעת מהרש"ל).

וכבר הביאו בשם רב נחשון גאון (ע' ערוך ערך תפל), שאותו 'ספר תורה' התלוי בזרועו, לא היה כתוב בו כי אם עשרת הדברים, שיש בהם תרי"ג אותיות מ'אנכי' עד 'אשר לרעך', שהן כנגד תרי"ג מצוות שבתורה — ולכך נקרא 'ספר תורה'. (וכן מובא בדעת זקנים מבעלי התוס' — שופטים יז, כ).

יש מי שדקדק מלשונות הרמב"ם (מלכים ג, א; ס"ת ז, ג) שעיקר המצוה הוא להיות עמו ס"ת בכל מקום שהולך, והמלך רשאי לקשרה על זרועו כמין קמיע, אבל אין זו צורת המצוה בדוקא. ובלילה חייב להסירה מזרועו — כתפלין, [שאפילו למאן דאמר 'לילה זמן תפלין' — גזרו חכמים שמא יישן בהם]. אבל גם אז שאינו קושרה בזרועו, חייב לשאת אותו עמו לכל מקום הראוי לקריאה (עפ"י 'עיונים בדברי חו"ל ובלשונם עמ' רמת. ע"ש. ובחדושי ר' מאיר שמחה הגיה ברמב"ם (עפ"י הספרי) 'אפילו בלילה' במקום 'אלא בלילה'. עוד בשיטת הרמב"ם — ע' ערוך לגר להלן כב).

'המתפלל צריך שיראה עצמו כאילו שכנה כנגדו, שנאמר שויתי...' — את עצמו הוא צריך לראות כך. הקב"ה — מלא כל הארץ כבודו, אבל איננו רואים את עצמנו במצב כזה שאנו עומדים לפני כבודו. לא כן בתפילה, כשאנו מדברים עם הקב"ה עלינו לראות את עצמנו ממש במצב כזה כאילו אנחנו עומדים לפניו יתב'.

צא וראה להיכן הדברים מגיעים — עד שהט"ז, כשדן בטעם ההלכה שאסור לישב בתוך ד' אמותיו של המתפלל, נתן טעם: 'דהמקום שהמתפלל עומד — אדמת קודש הוא כל זמן שהוא מתפלל, על כן צריך שאותו שהוא באותו מקום, היינו תוך ד' אמות, לנהוג בו כבוד' — הרי ממש נתקדש המקום שבו עומד המתפלל (מתוך עלי שור ח"ב עמ' שעג, וע"ש עוד על גודל מעלת 'נוכח פני ה', בעמ' תרסח).

'שנאמר שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך' — לכך ריבה הכתוב שימות הרבה, שום תשים, להזהיר לישראל שתהא אימתו עליהם, לפיכך אין כבודו מחול (עפ"י רש"י כתובות יז.). ומהר"ל (בחדושי אגדות) פירש שהדיוק הוא מיתור תיבת עליך — שתהא אימתו עליך.

'בוא וראה כמה קשין גירושין, שהרי דוד המלך התירו לו לייחד ולא התירו לו לגרש' — 'צ"ע מאי ראי' מדוד, דהא אשת מלך אסורה להדיוט. וא"כ (אם יגרש) תהא עגונה כל ימי', משא"כ באינש דעלמא. ואולי אין אשת מלך שנתגרשה אסורה להדיוט, הואיל ומרצונו ויתר עלי', ולא דמיא לאלמנה דבעל כרחו ניטלה הימנו. ומה שלא גירש דוד עשר נשים פלגשים — דהואיל ומחמת מעשה דאבשלום מגרשן הדר הו"ל כבעל כרחו ותהיינה אסורות להדיוט'. [ואולם ברמב"ם מבואר שגרשת המלך אסורה. והראה בלח"מ מקורו מן הירושלמי]. (מהגר"א נבנצל שליט"א. וע' במרגליות הים שהעיר כן בשם החיד"א).

'התירו לו לייחד' — ואם תאמר, הלא אסורה עליו בלאו דלא ירבה לו נשים, ולדעת כמה פוסקים איסור יחוד בחיבי לאוין מדאורייתא (ע' בית שמואל ופרישה כב; חו"א אה"ע לד, ו. וע"ע מבואר בסוטה ז)?

יש לומר הואיל ויכול לגרש אשה מנשיו ולישאנה, אין כאן איסור יחוד דאורייתא, מפני שיש לה אפשרות התר, וכמו לענין איסור נדה. [ונראה כשם שהתירו לו איסור יחוד דפנויה ודחייבי לאוין, כמו כן התירו לו איסור יחוד דנדה, והיתה משרת את המלך אף בנידותה].

‘כל המגרש את אשתו ראשונה, אפילו מזבח מוריד עליו דמעות’ —

‘מה טיבו של מזבח לכאן? אלא המזבח אף על פי שהוא בנוי אבנים שאינן רואות ואינן שומעות ואינן מדברות ואין בהן רוח חיים, הזהירה התורה על אבניו לא תניף עליהם ברזל — שהברזל מקצר ימיו של אדם, על ידי שעושים ממנו חרבות ורמחים, והמזבח מאריך ימיו של אדם, שהרי הוא מטיל שלום בין ישראל לאביהם שבשמים בקרבנות כפרה שמעלין עליו — אינו בדין שהברזל הכורת יעלה על האבנים המטילות שלום ואחדות.

אפילו אבנים, חס הקב"ה על כבודן ועל שלומן — קל וחומר לאנשים שרואים ושומעים ויש בהם רוח חיים, שהכל חסין על כבודם ושלומם ובוכים עליהם בהינטל מהם כבודם ובהיפרע שלומם. והנה נעשתה כאן כריתות בין שני אנשים חיים שלכתחילה קשרו ביניהם קשר של שלום ועכשיו עלה הכורת ביניהם;

—
‘אפילו מזבח מוריד עליו דמעות’. שכל הזוכה בדבר ורואה לאחר שלא זכה לדבר זה, הוא מצטער עמו, ואפילו אבן הוא — נימוח ומוריד עליו דמעות. קל וחומר בן בנו של קל וחומר לכל אדם שהוא רואה ושומע ומדבר, כשהוא רואה ספר כריתות שנעשה בין בני אדם דבקים, שהכל מורידים עליהם דמעות. וכשם שאין צער לישראל גדול מן הגרושין ומן המחלוקת, כך אין שמחה ואין שכר טוב לישראל גדול מזה אשר הם זוכים להטיל שלום בין איש לאשתו ובין איש לרעהו ולנהוג כבוד איש בחברו’ (מתוך איש וביתו פרק ו, עפ"י מכילתא יתרו. ע"ע תורת חיים).

‘אין אשתו של אדם מתה אלא אם כן מבקשין ממנו ממון ואין לו...’ — ודאי אין אשה זו מתה אלא אם היא בת מות מצד עצמה, מחמת חטאיה, אולם כיון שמשפטי ה' אמת צדקו יחדו, הרי לא יתכן שיגיע צער לבעלה ולשאר משפחתה אם לא שגם הם צריכים להענש משום עבירות שבידם. ומה חטא חטא הבעל שאשתו מתה עליו? — על זה אמרו רז"ל, מפני שמבקשין ממנו ממון ואין לו; — ומה חטאו במה שאין לו במה לפרוע? — אלא, אילו היה מרגיש באמת את חיובו לזולת, ודאי היה לו ממון כדי לפרוע חובותיו, כי גדול כחה של הרגשת הכרת טובה והשבת גמול, שהיא נותנת לו לאדם אומץ ותעצומות ללא גבול, ואין לך דבר העומד בפני מי שמרגיש את חיובו. ואם אין לו לפרוע, אות הוא שאדם זה פגום במידת 'הכרת הטוב' לזולת.

והרי אין לך גדול יותר מחיובו של אדם שהוא חייב לאשתו, כי הרי אין 'מלוה' ומטיב גדול לאדם יותר מאשתו. ואם לאנשים אחרים הוא אינו מרגיש הכרת הטוב די הצורך, גם לאשתו אינו מכיר טובה. וכיון שכן, נוטלין אותה הימנו (עפ"י שיחות מוסר לגר"ח שמואלביץ — לב תשל"ב, א תשל"ג).

‘כל אדם שמתה אשתו ראשונה, כאילו חרב בית המקדש בימיו...’ — אמרו במדרש (רות, על הפסוק 'זימת אלימלך'. מובא במהר"ץ חיות כאן): ואני בבאי מפרזן מתה עלי רחל — אמר יעקב אבינו: קשה עלי מיתתה של רחל מכל צרות הבאות עלי'.

‘איני, והאמר רב יהודה אמר רב: ארבעים יום קודם יצירת הולד...’ — ע' במובא ריש סוטה.

‘ע”ב) ‘מקרי ליה רב יהודה לרב יצחק בריה ומוצא אני מר ממות את האשה אשר היא מצודים וחרמים. ואמר לו: כגון מאן? וא”ל: כגון אמך...’ — אין באמירה זו משום לשון הרע, מפני שכבר נתפרסם ענינה לרבים, ובכגון זה כל שהמספר אינו מתכוין להעביר הקול ולגלותו יותר, אין בו משום לשון הרע (כדברי הרמב”ם — דעות ז,ה).

עוד יש לומר שהבן הלא הכיר טבע אמו, וכוונת שאלתו ‘כגון מאן’ היא עד היכן נקרא אשה רעה, וכשהשיב כגון אמך כוונתו למיסבר קראי ולא לגנותה, והרי זה דומה למי שמכוין לתועלת בדבר שהוא אמת, שמותר (עפ”י חפץ חיים הלכות לשה”ר כלל א, באר מים חיים יג. וכן בספר חכמה ומוסר ח”א קג כתב שאין משום לשון הרע למען הועיל להתלמד. ע’ בזה בספר עלי שור ח”ב עמ’ תקלד).

‘רבי אומר: אומר אני...’ — על ביטוי זה ע’ בב”ב קכד ובקדושין ט.

‘אבל מה אעשה שתקנתו קלקלתו’ — רש”י (כאן ובתענית יז) מפרש ‘קלקלתו’ — שכמה שנים לא חזרה בירה, קלקלה זו היא תקנתו לשתות יין. [ונראה שלפירוש זה ראוי לקרוא כן: ‘שתקנתו קלקלתו’]. ורבנו חננאל (בתענית יז. וכ”פ הערוך ע’ ‘תקן’) והרמב”ם (ביאת מקדש א, ז) מפרשים ‘תקנתו קלקלתו’ — זה שאינו מכיר משמרתו ולא בית אבותיו. כיון שאינו יכול לעבוד [לכתחילה עכ”פ. ע’ מרכבת המשנה] עד שיקבע בבית אב שלו ובמשמרתו — היא תקנתו לשתות, שהרי אינו ראוי לעבודה כעת. לפירוש זה [דלא כרש”י] רבי מתיר רק בשאינו מכיר משמרתו ובית אביו.

[והראב”ד השיג, וכי כשיבנה בית המקדש לא יהיה שם מצרף ומטהר ומודיע המשמרות הראויות ושתים ויוזם, ויהיו ראויים לעבוד מיד. והכסף-משנה כתב: ואני אומר שכשיבנה בית המקדש אפילו אם יבנה בידי שמים, לא בו ביום שיבנה יודיע המשמרות הראויות ושתים. ועוד, שדעת הרמב”ם שבלא בנין בית המקדש אפשר להקריב קרבנות...].

‘אמר אביי: כמאן שתו האידנא כהני חמרא — כרבי’ — רבנו חננאל מפרש (ומובא בראב”ה תתע) שאביי בא לומר שמה ששותים הכהנים אינו אלא כדעת יחיד, אבל יש לנהוג כחכמים ולהימנע משתיית יין. וכן אמרו במקום אחר (ע’ כתובות סה.) על אביי עצמו שהיה כהן, שלא היה שותה יין. [אולם יש מפרשים שם שאביי נמנע משתיית יין משום עניות ולא מן הדין — עתוס’ הרא”ש שם. וכן יש שכתבו להוכיח מברכות מב: שאביי היה שותה יין ביום טוב. אך יש לדחות לפי מה שכתבו התוס’ בתענית שיין שבתוך הסעודה מותר, שאינו משכר. ועוד אפשר שהיה שותה יין מווג בכמות שאינה משכרת. ע’ בשו”ת דובב מישרים ח”א צב, ב; מגדים חדשים ברכות שם].

‘כמאן שתי כהני חמרא האידנא, כרבי. מכלל דרבנן אסרי...’ —

‘...’ וכן הוא עכשיו בזמננו, כשאנו מחכים בכל יום לגאולה, ובמלאכי ג’ כתיב: פתאום יבוא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים. וכיון שהישועה תופיע פתאום, מוכרחים אנו עכשיו להכין עצמנו לעבודת הקרבנות, ולימוד הלכות עבודה הוא לא לשעה ולשעתים, כי אם לכמה שנים. והלויים היו צריכים ללמוד משך חמש שנים, כמבואר במסכת חולין. ובפרט לכהנים שצריכים לדעת כל עניני הקודש והמקדש. ולכל זה צריכים להכין א”ע מקודם, שכאשר יבוא פתאום נהיה מוכנים לעבודתו יתב’. ועיין סנהדרין כב, ב דלרבנן אסור כל כהן בא”י לשתות יין תמיד, שמא יבנה פתאום המקדש. וכן בעירובין מג, ב: האומר הריני נזיר ביום שכן דוד בא — אסור לשתות יין כל ימי החול.

ומכיון שנתקיימו בנו כל היעודים שהזכירו חז"ל על זמן הגאולה, בסוף מסכת סוטה ובסנהדרין צ"ז צ"ח, בודאי יש לקוות לגאולה מהירה, וצריך להודרו להכין את עצמו לעבודת מעשה הקרבנות' (חפץ חיים — בהעלותך יב,ד).

'אמר רב חסדא: דבר זה... ערל לב וערל בשר...' — גדר 'ערל לב' — ע' במובא בובחים כב ובחולין קלב. בדין מלקות לערל שעבד במקדש — ע' במובא להלן פג. בנידון הגמרא 'מקמי דאתא יחזקאל מאן אמרה' — ע' בשו"ת חות יאיר קצב, סו; שו"ת אגרות משה אה"ע ח"ד מד, ד.

פרק שלישי 'זה בורר'

דף כג

'מתוך שזה בורר לו דיין אחד וזה בורר לו דיין אחד ושניהן בוררין להן עוד אחד — יצא הדין לאמתו' — ע' רש"י. וכתב הרא"ש: 'מפני שיש חסרי דעת טועין בדברי רש"י ולמדו ממנו שהדיין יש לו להפך בזכות אותו שביירר ועומד במקומו לחפות בדברים אשר לא כדין, ונהגו כמה אנשים לברור להם בעל תחבולות, ונתלין בדברי רש"י שמשמע שיש לו להפך בזכותו, וחלילה וחס! לא דקדקו בדבריו שכתב 'דסברי הרי אני ביררתי' — כי הוא סובר כך, שיהפך בזכותו יותר מבזכות האחר ומתוך זה ציית לדיניהן, אבל הדיין עצמו חלילה לו למצוא סברא לזכותו אם לא שיראה לו דין גמור, אבל אם היה יכול להטעות את חבריו לקבל סברתו אע"פ שהוא מסופק בה — הרי זה בכלל מטה משפט. אבל מתוך שזה ביררו, מבין דבריו לאשורו, ואם יש לו שום צד זכות, נושא ונותן עם חברו, וכן עושה הדיין האחר לשני...!'

א. בתרומת הדשן (שדמ) באר לאור דברי הרא"ש את המשך דברי רש"י: 'הדיינים עצמם נוח להן להפך בזכות שניהם מפני ששניהם ביררום' — שנוח לכל אחד מהדיינים להפך בזכות שניהם, אף בזכות אותו שלא בררו, ואינו ירא מבעל הדין השני. ב. אם בורר לו דיין שהוא אוהבו ושיש לו קרבת הדעת אליו — כתב מהרי"ק (בשורש טז. ומובא בהגהת הרמ"א ז,ז), שאין לחוש לכך, אף לא ממידת חסידות, כיון שגם הצד שכנגד יברור לו אוהבו, ויתברר הדין על פי הדיין השלישי השהו לשניהם. ואולם יש מפקפקים באוהב גמור — ע' סמ"ע ופ"ת שם. ג. ע"ע לבושי צדקה ז,ט.

הנה נפסק בשלחן ערוך (ח"מ ג,א) שאם הנתבע אינו חפץ בב"ד שברר לו התובע, אבל מוכן לדון בב"ד אחר שבעירו, במקרה כזה נוהגים ב'זה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד...' (להלן: 'זבל"א'). והוסיף הרמ"א שאם יש דיינים קבועים בעיר, לא יוכל לומר לא אדון לפניהם אלא בזבל"א. 'וכן נוהגין בעירנו'.

לאור זאת הורה בשו"ת אגרות משה (ח"מ ח"ב ג) שבמקומות [כגון ניו-יורק] שאין בהם דיינים קבועים שנתמנו בעיר כמו שהיה נהוג באירופה בעבר, וביחוד שיש אגודות וחבורות שונות של רבנים, שאין מינוי אחיד מכל הרבנים שבעיר — אם אחד מבעלי הדין רוצה לדון בזבל"א, חייבים לדון באופן זה